

Međunarodni politički i ekonomski odnosi

Izlaganje sa znanstvenog skupa

UDK 321.74 (47 + 57) + 316.323.72 (47 + 57)

Gorbačovljeva ideologija ubrzane modernizacije*

Erik P. Hoffmann

*State University of New York***Sažetak**

Okosnice Gorbačovljeve ideologije modernizacije: znanstveno-tehno-
loška revolucija, perestrojka, glasnost, demokratizacija, socijalna pravda,
samoupravljanje, socijalističko tržište, međuzavisnost, velikim dijelom
nastavak su ideja pokrenutih u vrijeme Brežnjeva. Gorbačov pomiče
naglaske s tehnokratske racionalnosti na socijalne vrijednosti i demo-
kratizaciju. Premda je za sada teško vrednovati postignute rezultate
projekta demokratizacije i modernizacije sovjetskog društva, njegove
sveobuhvatne dimenzije i ambicioznost već su sada jasne. Ciljevi Gor-
bačovljeve ideologije i politike nailaze na otpore kojima se rukovodstvo
mora suprotstaviti ne samo ideološkim redefinicijama i potiskivanjem
starih političkih procedura u sferu dogme već i konkretnim rezultatima
ekonomske prirode, promjenom političke kulture i stvaranjem nove slike
SSSR-a u svijetu ne ugrožavajući time njegovu vojnu sigurnost i moć.

Deset sovjetskih emigranata izjavilo je u pismu Mihailu Gorbačovu u
ožujku 1987: »Ako se centralna idološka načela sovjetskog rukovodstva ne
ospore, njihova će dugoročna strategija ostati zarobljena starim pretpostav-
kama.« Ernest Orlovski, lenjingradski disident, odgovorio je u eseju objavl-
jenom u samizdatu: »Taj je zahtjev nerealan i nepotreban. Povijest poka-
zuje da su najuspješnije i najtrajnije bile one promjene u politici i ekono-
miji koje su proizvod starog poretka, koje su rezultat manje-više postupnih
promjena u ideologiji, a ne one do kojih je dolazilo poslije raspada državne
ideologije i starog poretka.«¹ Slažem se s Orlovskim. Također, smatram da

* Izlaganje na redovnoj godišnjoj konferenciji Udruženja za međunarodne stu-
dije, održanoj u St. Luisu, SAD, od 30. ožujka do 3. travnja 1988. godine.

¹ Navedeno u Nina Baytes, »Samizdat Comment on "The Letter from the Ten",
Radio Liberty Research Bulletin, RL 264/87, str. 3. O ideološkim inovacijama u vri-
jeme Brežnjeva vidjeti: Erik P. Hoffmann and Robbin F. Laird, *Technocratic So-
cialism: The Soviet Union in the Advanced Industrial Era*, Durham, N. C., Duke

njegov uvid pruža dodatni dokaz o Gorbačovljevoj mudrosti i vještini u nastavljanju iznimno teškog zadatka reformiranja sovjetskog političkog, ekonomskog i društvenog sistema.

Leonid Brežnjev je razvio ideologiju ubrzane modernizacije, ali Mihail Gorbačov ju je proširio i znatno promijenio. Politička, ekonomska i društvena misao u doba Brežnjeva nije bila monolitna ili nepromjenjiva jer su vodeći funkcionari i teoretičari naglašavali potrebu da se pronađu zadovoljavajuća rješenja za složene probleme i da se uhvati u koštac s neizvjesnostima, međusobnim ovisnostima i brzim promjenama u domaćim i međunarodnim sredinama. Ali Gorbačov ne odobrava tvrdnje da su Komunistička partija Sovjetskog Saveza (KPSS) i njezino rukovodstvo nepogrešivi te je inicirao niz dijaloga u birokratskim elitama i između upravljača i upravljanih. Gorbačov uvjerava da je natjecanje unutar i između socijalističkih zemalja neizbježno i poželjno. On poziva na široko sudjelovanje naroda u formuliranju i primjeni politike KPSS, osobito na lokalnom ali i na okružnom i državnom nivou. Dakle, proces, sadržaj i namjeravani efekti Gorbačovljeva razmišljanja garantiraju analizu zbog intelektualnih i pragmatičkih razloga.

U ovom eseju usporedit ću Gorbačovljeve i Brežnjevljeve stavove o političkoadministrativnim, socioekonomskim i naučnotehnološkim promjenama i njihovim međusobnim odnosima. Pojedini dijelovi razmatrat će glavne sovjetske deje: »Znanstvenotehnološka revolucija« (naučno-tehnička revolucija) (NTR), »restrukturiranje« (perestrojka) i »ubrzavanje« (uskorenje), »javnost« (glasnost), »demokratizacija« (demokratizacija) i »društvena pravda« (sotsialnaia spravedlivost); i »radikalna ekonomska reforma« (radikalna ekonomičeskaia reforma), »samoupravljanje« (samoupravlenie) i »međuzavisnost« (vzaimozavisimost). Tvrdimo da Gorbačov naveliko posuđuje od inovativnih analitičara i funkcionara iz doba Brežnjeva; da naglašava demokratske komponente marksizma-lenjinizma; da nastoji uključiti sve reformističke ideje i načine razmišljanja u aktualnu doktrinu KPSS, elitu i političku kulturu mase; i da pomiče akcent s tehnokratske i instrumentalne racionalnosti, naglašavajući demokratsku i simboličnu racionalnost.

Iako se ishodi Gorbačovljevih iskaza i inicijativa neće moći potpuno procijeniti nekoliko slijedećih godina ili čak desetljeća, veličina i dostojanstvenost njegova truda već su sada očevidne. Generalni sekretar pokušava promijeniti sadržaj i funkcije ideologije u cilju obnove morala, poticanja tehnoloških inovacija i povećanja kontrole partije nad okružnim partijskim organima i ministarstvima. Gorbačov, međutim, nailazi na teškoće u unošenju svojih najkontroverznijih orijentacija i prioriteta u službenu ideologiju, dok njegova manje kontroverzna usmjerenja služe za motivaciju, a ne za opravdanje. On također pokušava smanjiti raskorak između sovjetske teorije i prakse, između političkih ideja koje Politbiro šalje drugim partijskim funkcionarima i građanima. Prisulna je ipak znatna napetost između starih i no-

vih perspektiva i predispozicija unutar društva, unutar državnih i okružnih političkih tijela i između pojedinih vođa, uključujući Gorbačova. »Revolucionarne« ciljeve i pretpostavke generalnog sekretara neprekidno raspravlja partijsko i državno rukovodstvo i građanstvo, modificira Centralni komitet i ministarstva, oprezno provode kadrovi srednjeg i nižeg ranga i selektivno ulaze u nove zakone o poduzećima, vanjskoj trgovini, obrazovanju, javnoj raspravi, masovnim medijima i drugim ključnim sferama društvenog života.²

»Znanstvenotehnološka revolucija«, »perestrojka« i »ubrzanje«

Premijer Nikolaj Bulganjin je uveo termin »znanstvenotehnološka revolucija« u oficijelnu sovjetsku raspravu u srpnju 1955, a prvi sekretar Nikita Hruščov ga je 1961. godine uključio u Program KPSS.³ Koncept NTR je oblikovao Hruščovljevo razmišljanje i definitivno mu pomogao da stekne uvid u potrebu za suradnjom Istoka i Zapada na smanjenju mogućnosti nuklearnog rata i za modernizacijom sovjetske ekonomije pomoću strane tehnologije. Hruščov, a kasnije i Brežnjev, poticao je multidisciplinarno istraživanje NTR i njezinih znanstvenoekonomskih pretpostavki i posljedica, a Brežnjev je NTR dao istaknuto mjesto u svojim obraćanjima s partijom i javnosti..

Gorbačovljeva konceptualizacija glavnih izazova domaće i vanjske politike izrazito je slična Brežnjevljevoj. Godine 1971. Brežnjev je pozvao sovjetski narod, »da organski poveže postignuća znanstvenotehnološke revolucije s prednostima socijalističkog ekonomskog sistema i da šire razvija vlastite, inherentno socijalističke oblike povezivanja nauke s proizvodnjom.«⁴ Gorbačov 1987. godine razjašnjava svoj poticajni koncept »perestrojke«, tvrdeći da je »glavni cilj naše strategije da povežemo dostignuća znanstvenotehnološke revolucije s ekonomijom koja počiva na planu i da pokrenemo cjelokupni potencijal socijalizma u akciju.« Kritizirajući Brežnjevljeva postignuća i metode, ali ne i njegove navedene ciljeve, Gorbačov uvjerava da sovjetski ekonomski proces ovisi o tome »koliko vješto povezujemo prednosti socijalizma s postignućima znanstvenotehnološke revolucije.«⁵

² Vidi: Mikhail Gorbachev, *Perestroika: New Thinking for Our Country and the World*, New York: Harper & Row, 1987; Izvještaj Centralnom komitetu KPSS, *Pravda*, 19. veljače 1988, str. 1—3, u: *Daily Report: Soviet Union* (dalje kao *Daily Report*) (Washington, D. C.: Foreign Broadcast Information Service), 19. veljače 1988, str. 42—59; Izvještaj urednicima masovnih medija, *Pravda*, 13. siječnja 1988, str. 1—3 (*Daily Report*, 13. siječnja 1988, str. 36—53); Referat povodom Oktobarske socijalističke revolucije, moskovska televizija, 2. studenog 1987, (*Daily Report*, 3. studenog 1987, str. 38—61); Yegor Ligachev, Izvještaj plenumu CK KPSS, moskovska televizija, 18. veljače 1988, (*Daily Report*, 18. veljače 1988, str. 56—78); Aleksandar Yakovlev, »Dostizhenie kachestvenno novogo sostoiianija sovjetskogo obshchestva i obshchestvennye nauki«, *Vestnik Akademii Nauk SSSR*, 6, 1987, str. 51—80.

³ Nikolai Bulganin, Izvještaj plenumu CK KPSS, *Pravda*, 17. srpnja 1955, 2; *Programme of the Communist Party of the Soviet Union*, Moscow: Politizdat, 1961, str. 26.

⁴ Leonid Brezhnev, Izvještaj 24. kongresu KPSS, 30. ožujka 1971, u: *Materialy XXIV s'ezda KPSS*, Moscow, Politizdat, 1971, str. 57.

⁵ Mikhail Gorbachev, Izvještaj plenumu CK KPSS, *Tass*, 27. siječnja 1987, (*Daily Report*, 28. siječnja 1987, R10, R41).

Gorbačov i njegove kolege tvrde da je NTR ušla u novu fazu u kasnim 70-im godinama.⁶ Mikroelektronika i osobna računala osvojili su Sjedinjene Američke Države, Zapadnu Evropu i Japan; ekonomski rast i stopa produktivnosti u SSSR-u i Istočnoj Evropi je opala, napetost između Istoka i Zapada, osobito utrka u naoružanju Sovjeta i Amerikanaca, se povećala. Gorbačovljevo se rukovodstvo slaže da su takvi tokovi događaja međusobno povezani i smatra ih upozoravajućima. Gorbačov se slaže da je informacijska tehnologija glavni katalizator znanstvenog i tehnološkog napretka, čime se istovremeno poboljšava efektivnost i efikasnost industrijske i poljoprivredne proizvodnje i državne obrane. Ali on jasno prepoznaje da se kompjutorska i telekomunikacijska revolucija događa samo u naprednim kapitalističkim zemljama, što postaje sve veći izazov socijalističkim zemljama na usko povezanim trgovinskim i vojnim područjima. Da bi se suočio s tim izazovom, Gorbačov je rekonceptualizirao »državnu sigurnost« tako da je stavio mnogo veći naglasak na ekonomske i diplomatske komponente. Nadalje, pozvao je na kraj utrke u strateškom oružju i na novi međunarodni pristup nevojnom istraživanju i razvoju — tj. »tehnološkoj konkurenciji i konstruktivnoj suradnji pod uvjetima trajnog i pravednog mira«.⁷

Sovjetski analitičari tvrde da političke odluke postaju sve važnije u oblikovanju, proizvodnji i korištenju civilnih i vojnih tehnologija. Georgij Sahnazarov, prvi zamjenik šefa odsjeka Centralnog komiteta za odnose između članica Varšavskog ugovora i predsjednik sovjetskog udruženja za političke nauke, tvrdi da informacijska tehnologija i biotehnologija omogućuju rješavanje globalnih problema kao što su siromaštvo, glad, bolest, nepismenost i ekonomska zaostalost. Ali on dobro razumije da vlasnici moderne nauke i tehnologije mogu dijeliti svoje znanje, ali i koristiti ga da bi eksploatirali druge. Tehnološki proborci se mogu koristiti za vođenje rata, uspostavu represivnih režima i manipulaciju javnog mnijenja. Narodi svijeta moraju izabrati između »internacionalizacije razuma usmjerene ka osiguranju dostojne budućnosti ili dijeljenja i komadanja čovječanstva ne na osnovi rasne ili nacionalne pripadnosti, nego po intelektu.«⁸

Vodeći sovjetski političari i akademici već dugo inzistiraju na tome da socijalizam povećava a kapitalizam smanjuje socijalne povlastice globalne NTR. Oni, međutim, priznaju da su kapitalističke zemlje najinventivniji proizvođači znanstveno utemeljene visoke tehnologije i da socijalističke zemlje i zemlje Trećeg svijeta moraju proizvesti i koristiti takvu tehnologiju da bi modernizirali svoju ekonomiju i društvo i da bi se oduprli komercijalnom i kulturnom »imperijalizmu« i »informacijskoj ovisnosti«. Anatolij Dobrinjin, rukovodilac Međunarodnog odjela Centralnog komiteta, izjavljuje da »kapitalizam koristi najsuvremeniju tehnologiju da bi Treći svijet opljačkao na »moderan« i djelotvoran način. Moderni kapitalizam, kao i stari, uvelike

⁶ Npr. Mikhail Gorbachev, Referat na konferenciji o znanosti i tehnologiji, »Vremya«, 11. lipnja 1985; (*Daily Report*, 12. lipnja 1985, R4).

⁷ »Nauchno-tehnicheskaja dostizhenija--na sluzhbu miru i sotsial'nomu progressu, *Kommunist*, 6, 1986, str. 93 i 97.

⁸ Georgij Shakhnazarov, »Internatsionalizatsiia--istoki, sodержanie, stupeni razvitiia«, *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia* (dalje kao Memo), 5, 1986, str. 28-29, 31.

živi od 'poreza' nametnutog ekonomski zaostalim nacijama . . . To je strategija »tehnološkog imperijalizma« stvorena za podupiranje neokolonijalne eksploatacije na novoj materijalnoj osnovi.⁹ Član Politbiroa Aleksandar Jankovljevič, smatra da se »vodi neobjavljeni rat u kapitalističkom svijetu za naučnu i tehnološku, i zatim, ekonomsku nadmoć . . . Zemlje koje su dosegle vrhunsku proizvodnju i marketing 'visoke tehnologije' ovakve ili onakve vrste, ne stiču samo odgovarajuće ekonomske nego i političke i vojnostrateške prednosti.«¹⁰ Te prednosti se iskazuju u konkurenciji između kapitalističkih zemalja; kapitalizma, socijalizma i Trećeg svijeta.¹¹

U knjizi o Brežnjevljevu vremenu Robin Laird i ja argumentiramo naše mišljenje da bi se SSSR mogao modernizirati, uz promjene na najmanje šest točaka: sudjelovati uvelike u NTR; povećati sudjelovanje znanstvenika i tehnologa u političkom odlučivanju i implementaciji; prijeći s ekstenzivnih na intenzivne faktore ekonomskog rasta; kontrolirati sve izdiferenciranije društvo; efektivnije zadovoljiti potrebe i želje potrošača; i razviti moderne načine obrade informacija i telekomunikacijske sisteme. Te potrebne promjene nastupile bi nakon teškog prijelaza s modela tradicionalne sovjetske industrijalizacije na model napredne modernizacije. Drugim riječima, autarhičnost bi zamijenila selektivna povezanost s globalnom zajednicom; autokratski centralizam bio bi zamijenjen centralizmom autoriteta, s visokim stupnjem sudjelovanja specijaliziranih elita u odlučivanju i upravljanju; naredbodavno planiranje s optimalnim planiranjem, s odabranim ciljevima koji odgovaraju mogućnostima domaćeg i stranog tržišta; a vojne i teškoindustrijske prioritete bi zamijenio uravnoteženi vojni i opći ekonomski razvoj, sa znanstveno utemeljenom visokom tehnologijom koja bi se koristila za vojnu i civilnu industriju.¹²

Iako sovjetski modernizatori već desetljećima iznose većinu tih ideja, Gorbačov je uvjerio Centralni komitet KPSS da ih sve uvrsti — kao i neke druge — u službenu ideologiju. Osobito su važne slijedeće pretpostavke: politike SSSR-a, procedure odlučivanja i politička kultura moraju se znatno promijeniti da bi pridonijeli i okoristili se NTR; aktualni političko-administrativni, socioekonomski i znanstvenotehnološki problemi su hitni i duboki, nastali zbog neuspjeha partije i države da se prilagode promjenama u zemlji i u svijetu; budući problemi će biti »kriznih« proporcija ako sovjetski politički poredak ne modernizira svoje unutrašnje i vanjske odnose i tako zadovolji potencijale postojećih struktura.¹³ Borba između sovjetskih modernizirajućih i konzervativnih tendencija još nije završena. Ali problem nacionalne politike nije da li se i kada modernizirati; nego koliko temeljito i brzo to učiniti.¹⁴

⁹ Anatolij Dobrynin, »Glavnaia sotsialnaia sila sovremennosti«, *Kommunist*, 16, 1986, str. 16 i 22.

¹⁰ Aleksandr Yakovlev, »Mezhimperialističeskaja protivorečija—sovremennyi kontekst«, *Kommunist*, 17, 1986, str. 7.

¹¹ Shakhnazarov, *op. cit.*, str. 31.

¹² Vidjeti Hoffmann i Laird knjige citirane u bilješci 1.

¹³ O fenomenu krize i predkriznoj situaciji vidjeti: Gorbachevljev referat plenumu CK KPSS, (*Daily Report*, 28. siječnja 1987, R4); *Pravda*, 26. lipnja 1987, str. 1–5; (*Daily Report*, 26. lipnja 1987, R26).

¹⁴ Aleksandr Yakovlev, Izvještaj plenumu tadikistenskog CK KPSS, *Kommunist Tadzhikistana*, 8. travnja 1987, str. 1–2; (*Daily Report*, 29. travnja 1987, R4).

Gorbačov ne inzistira na ekskluzivnoj interpretaciji modernizacije niti kruto definira ključne koncepcije kao što su NTR, perestrojka i ubrzanje. Iako je nudio dugačke definicije »perestrojke«, one sadrže neke promjene, dvosmislenosti i protuslovlja, a neke središnje ideje učinio je još fleksibilnijima. U tom pogledu Gorbačov je sličan Brežnjevju, koji je podržavao osnovne koncepcije kao što su NTR, »razvijeni socijalizam« i »naučno upravljanje društvom«, a zatim zahtijevao od tehničke inteligencije da objašnjava njihov sadržaj i da raspravlja o njihovim teorijskim i praktičnim implikacijama. Brežnjev je međutim imao koristi od alternativnih političkih prijedloga i elastičnih koncepcija, jer su pomogli da prošire sudjelovanje elite u donošenju odluka i upravljanju i da legitimira politički autput, bez obzira koliko je bio nedjelotvoran ili ograničen. Gorbačov koristi konkurentne političke procjene i konceptualne nepreciznosti, budući da politbiro odmjerava, a birokracija se opire njegovim modernizirajućim vizijama, politikama i programima. Gorbačov se uči i eksperimentira, podučava i propovijeda, potičući istovremeno čitavo stanovništvo da čini isto. Rasprava u javnosti o prirodi, uzrocima i posljedicama stvarnog stanja od životnog je značenja za Gorbačova, jer je smatra preduvjetom za rješavanje problema i višestruku modernizaciju.

Gorbačov, kao i Hruščov i Brežnjev, traži znatnu ideološku inovaciju, spoznajno prilagođavanje i traganje za konceptom. Važno je razlikovati sadržaje i funkcije službene sovjetske ideologije od rezultata i procesa razmišljanja sovjetskih vođa. Staljinove političke ideje se mnogo više razlikuju od Hruščovljevih ideja, nego što se Gorbačovljeve ideje razlikuju od Brežnjevlijevih. Staljin je stvorio osobnu diktaturu, dok je Hruščov oživio partijsku diktaturu, i dok je Staljin koristio teror kao instrument otklanjanja političkih sukoba, Hruščov ga je zabranio. Brežnjev je podržavao centralističke ciljeve i konsenzualnost u procedurama donošenja odluka, a Gorbačov zastupa ciljeve reforme i kompetitivne procedure. Međutim, Hruščovljevo autoritarno gledanje na moć generalnog sekretara imalo je više zajedničkog sa Staljinovim autokratskim gledanjem nego Gorbačovljeve i Brežnjevljeve sklonosti ka »kolektivnom rukovodstvu«.

Velika razlika između Gorbačova i njegovih prethodnika leži u namjeravanim učincima političkih ideja i procesa razmišljanja. Hruščov je predviđao idealan politički poredak, ali nije nikada shvatio da će oligarhi i birokrati energično provoditi državnu politiku samo ako bi i sami imali priliku da sudjeluju u njezinom oblikovanju. Brežnjev i Gorbačov su tu lekciju dobro naučili. Ali Gorbačov je od Hruščova naučio potencijalne koristi od marksističko-lenjinističkog populizma i presudnu razliku između »povjerenja u kadrovc« i »povjerenja u ljude«. Gorbačov je naučio od Brežnjeva da se čak i inovacijske ideje o NTR mogu koristiti za opravdanje neaktivnosti vrhovnih vođa, privilegije birokrata i za potiskivanje kreativnosti i inicijative građana. Dok je sadržaj Gorbačovljevih gledišta o NTR vrlo sličan Brežnjevlijevom, njihove motivacijske funkcije su slične samo u energičnim godinama poslije 1985. i u razdoblju 1969—1971, kada su pokrenuti novi sveobuhvatni programi. Već do 24. kongresa KPSS 1971, sovjetski su znanstvenici i inženjeri primili naredenja da kopiraju zapadne kompjutore i druge napredne tehnologije. Gorbačov je, s druge strane, čvrst u odluci o potrebi razvijanja domaće tehnologije uz istovremenu primjenu uvozne. Dalje, on želi premostiti

veliku provaliju između socioekonomske teorije i prakse — da ideologija ima svoju tradicionalnu lenjinističku ulogu »vodiča akcije«.

Gorbačovljeva administracija je manje optimistička od Brežnjevljeve kada je riječ o mogućnosti kontrole NTR. Doista, sovjetski analitičari potvrđuju ili prešutno priznaju da je SSSR-u teško nositi se s globalnim znanstvenim i tehnološkim otkrićima, i da zaostaje za zapadnim i azijskim kapitalističkim zemljama u ekonomskoj utakmici te da priprema »revolucionarne« promjene u radu i osoblju svih sovjetskih organizacija, kao i u strukturnim i institucijskim odnosima. Gorbačov je blizak mišljenju da socioekonomski napredak u SSSR-u nije »objektivna potreba«, i snažno naglašava da će napredak biti sporiji bez značajnih političko-administrativnih promjena kod kuće i političko-vojnih promjena u inozemstvu. Za prijašnje pogreške generalni sekretar okrivljuje izravno »Centralni komitet KPSS i rukovodstvo zemlje«. ¹⁵ On inzistira na značaju »dijaloga« između upravljača i upravljanih za sprečavanje ponovnih pogrešaka i osiguranju materijalnog i duhovnog blagostanja sovjetskog naroda.

Mihail Nanašev, glavni urednik časopisa *Sovetskaia Rossia*, izjavio je 1986. godine: »Najkorisniji oblik ideološkog rada je dijalog. Imali smo dovoljno monologa. Nama su potrebni polemika, diskusija, uzajamni dijalog — ne samo odozgo prema dolje, nego i obrnuto.« ¹⁶ Značajno je da je Centralni komitet KPSS zadao svom vodećem teorijskom časopisu *Kommunist* da promovira »otvorenu komparaciju i konkurenciju između ideja, kao i rasprave i diskusije o svim neproučenim ili nezadovoljavajuće proučenim pitanjima u filozofiji, političkoj ekonomiji, naučnom komunizmu, povijesti i drugim društvenim znanostima«. ¹⁷ Ukratko, Gorbačovljevo rukovodstvo smatra da će slobodnijim izražavanjem ideja u SSSR-u i u međunarodnoj areni, njihovim bržim širenjem uz pomoć modernih kompjutera i telekomunikacija, poboljšati kvalitetu međunarodnog, državnog, regionalnog i lokalnog odlučivanja i izvršavanja.

Gorbačov je praktički zamijenio pojam »razvijenog socijalizma« s »perestrojkom« i »ubrzanjem«. Bez sumnje, Program KPSS za 1986. godinu i Gorbačovljevi izvještaji na 27. kongresu KPSS označavaju SSSR kao razvijeno socijalističko društvo. Ali Gorbačov je primao oštru raspravu unutar partije o konceptu njegova izvještaja Kongresu, ¹⁸ a Brežnjevljevi sinonim za »razvijeni socijalizam« — »sazreo socijalizam« — izbačen je iz službenog rječnika. Sovjetski analitičari sada pedantno razlikuju termine »u razvoju« i »razvijeni socijalizam«. Prvi pocrtava potrebu za »ubrzanjem« socioekonomskog progresa, dok drugi znači neopravdano zadovoljstvo aktualnim postignućima. Gorbačov bi se složio s autoritativnim kolektivnim radom iz doba Brežnjeva

¹⁵ Gorbachev, Izvještaj plenumu CK KPSS, (*Daily Report*, 28. siječnja 1987, R4).

¹⁶ Mikhail Nenashev, Intervju, *Pravda* (Bratislava), 17. siječnja 1986, str. 6; (*Daily Report*, 24. siječnja 1986, R9).

¹⁷ »O zhurnale 'Kommunist'. Postanovlenie TsK KPSS«, 12, 1986, str. 4, 7, 8, 10; (*Daily Report*, 25. kolovoz 1986, R2, R6, R8).

¹⁸ Revidiran treći program KPSS, *Pravda*, 7. ožujka 1986, str. 3—8; (*Daily Report*, 10. ožujka 1986, 01.); Mikhail Gorbachev, Referat na 27. kongresu KPSS, *Pravda*, 25. veljače 1986, str. 2—10; (*Daily Report*, 28. ožujka 1986, 041).

da je »razvijeni socijalizam u isto vrijeme i socijalizam u razvoju, funkcionirajući mehanizam koji je nerazdvojiv od mehanizma svog razvoja«. ¹⁹ Međutim, Gorbačov je kritizirao Brežnjeva zbog poticaja »svakakvih vrsta skolaističkih teoretiziranja, koja nisu utjecala na stvarne interese i životne probleme«, i zbog obeshrabrivanja »pokušaja da se provede konstruktivna analiza i formuliraju nove ideje«, jer bi ona navodno dovela u opasnost regionalne, lokalne i osobne interese birokratskih grupa. Također, Gorbačov kritizira Brežnjeva zbog prihvatanja ali neprovođenja ključnih ideja, na primjer: razmetanje praznim riječima o važnosti sudjelovanja u »međunarodnoj podjeli rada« bez njegova energičnog i vještog provođenja.

Ukratko, Brežnjevljevo zadovoljstvo sa »sazrelim socijalizmom« zamijenilo je Gorbačovljevo duboko nezadovoljstvo s »nezrelim« socijalizmom. Brežnjevljeva konceptualizacija razvijenog socijalizma je odbijala razvijeni kapitalizam, njegova politickoadministrativna i sociodemokratska područja, ali ih je imitirala na znanstvenotehnoškom području. Smatralo se da se NTR na Zapadu razvija u zastarjelom i represivnom politickom, ekonomskom i socijalnom kontekstu. Gorbačov se s time slaže, ali naglašava da socijalistički sistem može naučiti od svojih kapitalističkih suparnika, jer oni nastavljaju generirati kreativnost i poticaje potrebne za stvaranje znanstvenih otkrića, tehnoloških prodora i djelotvornih i efikasnih upravljača i radne snage. Za razliku od Brežnjeva, Gorbačov naglašava da NTR u sovjetskom bloku nazaduje zbog zastarjele i rigidne političke, ekonomske i socijalne strukture. Smatra se da je modifikacija tih struktura prijeko potrebna i »objektivno nužna« da bi se iskoristile i poboljšale njihove mogućnosti i osiguralo da SSSR i Istočna Evropa ne zaostanu mnogo iza Sjedinjenih Američkih Država i Zapadne Evrope u globalnoj političkoj, ekonomskoj i vojnoj konkurenciji koju ubrzava NTR. »Deformacije« i »stagnacija« »razvijenog socijalizma« u doba Brežnjeva zajedno s iracionalnim ciljevima i vrijednostima modernog kapitalizma, smatrani su rušiteljima inherentne racionalnosti i golemog potencijala NTR u rješavanju domaćih i međunarodnih problema.

»Javnost«, »demokratizacija« i »društvena pravda«

Jedna od Gorbačovljevih glavnih primjedbi njegovim prethodnicima jest da su prikazali sovjetsko društvo »kao da mu nedostaje konfliktnosti i dinamičnosti interesâ različitih slojeva i grupa«. ²⁰ On bi se suglasio sa Šahnazarovim da »neantagonističke kontradikcije« koje generiraju različiti interesi »mogu ponekada postati vrlo oštre ako se ne poduzmu brzi i razumni koraci za njihovo rješavanje«, i da su zadaci određivanja »socijalnih interesa [i] njihova usklađivanja... izuzetno teški«. ²¹ Dalje, Gorbačov bi se vjerojatno složio s Anatolijem Butenkom da »ako se upravljači udalje od upravljanih i počnu iskorištavati svoje pozicije kako bi unaprijedili vlastite sebične i

¹⁹ *Sotsialističeskaja obščestvo: sotsialno-filosofskie problemy sovremennogo sovjetskogo obščestva*, Moscow, Politizdat, 1975, str. 6, (vidi i str. 128—160).

²⁰ Gorbachev, Izveštaj plenumu CK KPSS, (*Daily Report*, 28. siječnja 1987, R5).

²¹ Georgii Shakhnazarov, *Sotsialističeskaja demokratija: nekotorye voprosy teorii*, 2. izd., Moscow, Politizdat, 1974, str. 68.

grupne interese na račun društva i radničke klase, takvi sebični grupni interesi i interesi radničke klase međusobno bi se isključivali i poprimili, u tom pogledu, prirodu »antagonističkih kontradikcija«.²²

Izjave Sahnazarova i Butenka objavljene su za vrijeme Brežnjeva i Konstantina Černjenka u knjizi čija je naklada 16.000 primjeraka (uz engleski prijevod) i u časopisu čija je naklada 27.000 primjeraka. Te analize su zaista bile neuobičajene, i Butenka je kritizirao glavni urednik *Kommunist*, Rikard Kosolapov. One međutim pokazuju da su bitne komponente Gorbačovljeva razmišljanja javno izgovarali funkcionari Centralnog komiteta i istaknuti teoretičari i da su kružili zemljom i inozemstvom u glavnim izdanjima KPSS i Akademije znanosti u vremenu obilježenom kao »okoštalo.« Gorbačov, što se moglo očekivati, brzo je zamijenio Kosolapova Ivanom Frolovim, istaknutim znanstvenikom NTR i njenih humanističkih implikacija, koji je bio uklonjen s mjesta glavnog urednika *Voprosy Filosofii* 1977. godine nakon dužeg sukoba s konzervativcima.

U odgovoru na rezoluciju Centralnog komiteta o novim dužnostima *Kommunist* Frolov je otvorio rubriku »Razgovori i diskusije« u rujnu 1986. godine. Zapadnjaci naviknuti da nalaze »liniju« KPSS u većini autoritativnih sovjetskih novina i časopisa skloni su odbaciti takav razvoj kao varku. Ali to je inovacijska manifestacija »socijalističke demokracije« i »međupartijske demokracije« i potpuno se slaže s inzistiranjem Gorbačova da »perestrojka« i »ubrzanje« nisu gotovi odgovori na složena pitanja nego sadrže dijelove »tražanja« za odgovorima. Jakovljevi i Jegor Ligačov, moćni članovi Politbiroa odgovorni za ideologiju, traže znatno poboljšanje *feedback* u sovjetskom društvu. Jakovljevi, više od Ligačova, cijeni *feedback* »mijenjanja ciljeva« kao i »traženja ciljeva«, tj. šire i dublje sudjelovanje elite i mase u formuliranju i primjeni nacionalnih, regionalnih i lokalnih politika. Jakovljevi navodi: »potrebu za razradom i stvaranjem efektivnog *feedback* sistema u društvu«, i oštro kritizira ranija dostignuća u toj domeni. »Za sada *feedback* funkcionira do određene mjere bez upravljanja. Troškovi, materijalni, i što je važnije, ljudski i duhovni — jesu veliki.«²³

Jakovljevi traži jačanje jednopartijskog političkog sistema i sposobnosti nacionalnog rukovodstva da upravlja mudro, djelotvorno i legitimno. Takođe naglašava da svi građani moraju pružiti saznanja i energiju potrebnu da se potaknu »produktivne snage« društva i da se promijene njegovi »produktivni odnosi« i »nadgradnja« na nedeterminirane i stalno mijenjajuće načine. »Demokratizacija«, antiteza »birokratizaciji«, znači podjelu moći i informacija unutar KPSS-a, između KPSS i drugih glavnih institucija, kao i između partije, države i društva. Nacionalno, regionalno i lokalno veće »povjerenje« vođa u građanstvo, i veće »povjerenje« građanstva u njihove vođe generirat će »osjećaj odgovornosti, predanog sudjelovanja, inicijative i nepokolebljivosti u postizanju postavljenih ciljeva.« Te ciljeve treba da izaberu funkcionari KPSS-a, izvršne vlasti, izabrani deputati između jasno formuliranih političkih

²² Anatolii Butenko, »Eshche raz o protivorečiiakh sotsializma«, *Voprosy filosofii*, 2, 1984, str. 129.

²³ Aleksandr Jakovlev, Izvještaj na sastanku sa znanstvenom i umjetničkom inteligencijom Tudikistena, *Pravda*, 10. travnja 1987, str. 3; (*Daily Report*, 27. travnja 1987, R12—R13).

alternativa, koje su oblikovane i raspravljene u velikom dijelu stanovništva na temelju javne informacije. Službeni ciljevi i alternative se neprestano moraju prevrednovati u svjetlu informacija o posljedicama ranijih odluka. Jakovljevi, koji je pocrtao »učenje« i »eksperimentiranje« sovjetskog rukovodstva i »neaksiomatsku prirodu društvenog znanja«, naglašava takođe prednosti otvorenije konkurencije među idejama i interesima: »Ponovno procjenjivanje vrijednosti, raspravljanja i traganja — sve to pretpostavlja borbu mišljenja . . . Mi moramo učiniti sve da potaknemo polemičku raspravu na partijskim i radničkim sastancima, u novinskim člancima i na predavanjima i satovima političkih i ekonomskih studija . . . Nitko nema niti može imati monopol nad istinom u formuliranju novih pitanja ili odgovora.«²⁴

Značajno je da Gorbačovljeva administracija pokušava smanjiti utjecaj glavnog pravila KPSS (I 3/b) koje zabranjuje slobodnu diskusiju o alternativnim politikama na partijskim sastancima i u štampi nakon što je partijska organizacija donijela odluku.²⁵ Drugim riječima, vođe KPSS-a pokušavaju pomaknuti to načelo iz područja operativne ideologije u sferu dogme. Razlozi tome naporu prilagodavanja procesu donošenja odluka uključuju široku podršku vrhovnog rukovodstva za aktualni »veliki dizajn«; promjenjiva priroda odluka koje treba donijeti (npr., one su složenije, serijske i međusobno povezane); rastuća potreba za kreativnošću, rizikom i »unutar sistemskog« konstruktivnog kritičizma, osobito u ekonomskim i tehnološkim pitanjima; i rastuća nemogućnost razlikovanja ciljeva od sredstava. Dakle, ne iznenađuje da je Gorbačovljevi politbiro vratio naglasak na koncept »glasnosti« i na »demokratsku« stranu »demokratskog centralizma«.

Praktički čitav prethodni odlomak, uključujući pozivanje na *glasnost*, ali s riječima »Gorbačov« i »je« zamijenjenima s »Brežnjev« i »može biti«, objavio je pisac ovih redaka 1975. godine.²⁶ Iako se ta analiza više odnosi na 27. nego na 24. kongres KPSS-a, sličnost između koncepcija modernizacije ta dva kongresa je veća nego što bi to sovjetski ideolozi htjeli priznati. Gorbačov i Brežnjev, za razliku od svojih prethodnika, priznali su nedostatke KPSS u znanju i sposobnosti da oblikuje sovjetsko društvo. Gorbačov i Brežnjev, takođe za razliku od svojih prethodnika, pokazali su duboko razumijevanje uske povezanosti između efektivnosti i legitimnosti politika i procesa kojima se donose. I Gorbačov i Brežnjev, ponovno za razliku od svojih prethodnika, priznali su važnost poboljšanja sposobnosti KPSS-a da agregira, a ne da potisne, konkurentne organizacijske i socijalne interese i da izvuče tehnološke i vrijednosne doprinose od konkurentnih grupa, a ne da ih isključi iz procesa političkog odlučivanja.

Ipak Gorbačov naglašava pogrešivost i sujetu prethodnog vodstva KPSS-a, osporivši tako važnu Lenjinovu zamisao da vrhovni partijski funkcionari

²⁴ Jakovlev, *op. cit.*, R11; Jakovlev, Izvještaj plenumu tuđikistenskog CK KPSS, 8. travnja 1987, *Daily Report*, 29. travnja 1987, R7–R10; Jakovlev, Izvještaj Akademiji nauka, konferenciji društvenih znanosti; *Pravda*, 18. travnja 1987, str. 2, *Daily Report*, 4. svibnja 1987, R17.

²⁵ Statut KPSS, *Pravda*, 7. ožujka 1986, str. 8–10, *Daily Report*, 11. ožujka 1986, 02.

²⁶ Erik P. Hoffmann, »Soviet Information Processing: Recent Theory and Practice«, *Soviet Union*, 1, 1975, str. 48.

unose »svijest« »spontanim« masama. Također, Gorbačov odbija Brežnjevljevo uvjerenje da je KPSS kao cjelina, ne samo njeni sastavni dijelovi i članovi, nepogrešiva, nepotkupljiva i neuništiva. Gorbačov je, također za razliku od Brežnjeva, razvio averziju prema inkrementalnom odlučivanju, prema političkom pritisku, samoveličanju, lijenim i uskogrudnim birokratima, i intelektualnu i emotivnu obavezu prema međudruštvenom, a ne samo prema međuinstitucijskom i međuorganizacijskom, neposrednošću, javnošću i čak otvorenošću. Gorbačov, ponovo za razliku od Brežnjeva, zamišlja mnogo aktivniju ulogu svih građana, ne samo naučnotehnoloških, upravljačko-ekonomskih i kulturno-obrazovanih elita, u stvaranju i izvršavanju istinske nacionalne i racionalne politike. Timothy Colton pravilno primjećuje da je Brežnjev ubrzao »pokret koji je započeo u vrijeme Hruščova prema javnom raspravljanju politika . . . , [i] sloboda djelovanja stručnjaka ili savjetnika zainteresiranih za pitanja srednje razine proširila se u gotovo svakom području.«²⁷ Ali Gorbačov je brzo proširio i produbio taj trend, razbijajući brojne tabue i potičući građane da iznesu svoje, često nerazvijene, političke ideje i želje.

Očite su razlike između Gorbačovljevih i Brežnjevjevih gledišta na građanstvo i pravilan odnos između naroda i njegovih vođa. Brežnjevjevi upravni teoretičari su naglašavali važnost jedinstva u sovjetskoj ideologiji, suglasnost u političkoj sferi, i homogenost u društvu.²⁸ Međutim, pod rukovodstvom Gorbačova stjecanju se suprotstavlja društvena odgovornost i marljivost na redovnom poslu. Konformizam je zamijenjen nezavisnim razmišljanjem, javnim iznošenjem različitih mišljenja i interesa i ponosom na kulturnu svojstvenost kao i na socioekonomska dostignuća ostvarena individualnim i kolektivnim naporom i sposobnošću. Poslušnost je zamijenjena preispitivanjem osobnih i stručnih vrijednosti i očekivanja. Odanost imenovanih i izabranih službenika organizacijama uvjetovana je osobnim moralom, stručnim postignućima, poštivanjem proceduralnih i pravnih normi i odgovornošću javnom interesu.

Prema Gorbačovu, domaći politički, ekonomski i socijalni sukobi su neizbježni i ponekad poželjni. Oni mogu promovirati modernizaciju ako ih rukovodstvo KPSS otvoreno prizna pronicljivo vodi javne i državne organizacije i neprekidno nadgleda stanovništvo. Nadgledanje može biti posredno kroz sovjete i njihove stalne odbore ili izravno kroz osobne žalbe i pisma funkcionarima i novinama na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou. Gorbačov kritizira Brežnjeva što je dopustio procvat »departmentalizacije« i »lokalizma« i neodgovornost državne partije pred narodom. On također krivi Brežnjeva za opadanje kreativnosti, porast otuđenja i prodora korupcije u sve organizacije u društvu. Gorbačov bi se možda složio s emigrantom Vladimirom Šlapentohom da je glavna svrha kampanje za »socijalnu pravdu« preokrenuti »drastičan porast socijalnih nejednakosti u sedamdesetim godinama do kojeg je došlo uslijed opće korumpiranosti partijskog aparata i od strane

²⁷ Timothy Colton, *The Dilemma of Reform in the Soviet Union*, 2. izd., New York, Council on Foreign Relations, 1986, str. 18–19.

²⁸ Scanlan, *op. cit.*, str. 251–252.

sovjetskih poduzetnika koji iskorištavaju brojne izvore ilegalnih zarada u sivoj ekonomiji.²⁹

Gorbačov je obećao suziti ogromnu provaliju između sovjetske ideologije i stvarnog stanja. On želi da sovjetski građani postanu manje cinični prema službenoj ideologiji, manje bijesni na partijske vođe i suosjećajni jedni prema drugima. Bitne strukture i mogućnosti političkog sistema su oslabile za vrijeme Brežnjeva i Gorbačov je to razdoblje utvrdio. Jakovljevi primjećuje da je »moć autoriteta« legitimna, postojana i djelotvorna ali »autoritet moći« to nije. Slično, KPSS i državni aparat treba da služe narodu; »ljudi ne postoje radi službenog aparata.«³⁰

»Demokracija« bi trebala biti glavni lijek za »političku bolest« i »socijalne slabosti« kao što su »katastrofalno opadanje odgovornosti« i »razmetljivost«, »neprincipijelnost«, »ravnodušnost« i »gušenje kritike i kontrole«, što je postalo »rasprostranjeno« za vrijeme Brežnjeva. Inovacijsku i neautoritativnu definiciju »demokracije« dao je Jakovljevi u travnju 1987.

»Demokracija znači borbu, konkurenciju i rivalstvo, ako tako hoćete. Moramo naučiti kreativno diskutirati. Traženje načina za građenje efikasnijeg socijalizma, s minimalnim rashodom, neodvojivo je od sukoba mišljenja, procjena i interesa . . .

Tolerancija i razmatranje različitih stavova nisu ni u kojem slučaju sinonimi za spremnost u prihvaćanju nesposobnosti u vršenju dužnosti, negativnih fenomena i zloupotreba. Oni počivaju na osjećaju osobne vrijednosti i poštivanju tog osjećaja u drugima . . .

Bez konstruktivne kritike ne može biti napretka.³¹ Ironično, ta se analiza najprije pojavila u američkom tisku i izostavljena je iz članka *Pravde*, demonstirajući kako Jakovljeve, pa čak niti Gorbačovljeve ideje ne postaju automatski dio oficijelne sovjetske ideologije. Jakovljeva diskusija je izazvala polemiku, jer funkcionari i građani »prilično često« smatraju jedni druge »ekstremnim« nosiocima »autoritativnog razmišljanja«. Neki ljudi još uvijek »smatraju svaki članak u novinama i časopisima stvarnom direktivom [i] svjesno odbijaju kritički stav prema ključnim problemima.« Drugi kategoriziraju različita mišljenja na dva načina — »moje« i »ono pogrešno« — i drugima nameću vlastite preferencije na načine »za koje se zna da su neprihvatljivi.«³² Eliminacija obje krajnosti, a možda i načela da cilj opravdava sredstva, glavni je cilj »socijalističke demokracije« pod Gorbačovljevim rukovodstvom.

²⁹ Vladimir Shlapentokh, *Soviet Public Opinion and Ideology: Mythology and Pragmatism in Interaction*, New York, Praeger, 1986, str. 58—59; »The XXVII Congress--A Case Study of the Shaping of a New Party Ideology«, *Soviet Studies*, 40, 1 (siječanj 1988), str. 1—20.

³⁰ Jakovlev, Izvještaj plenumu tuđikistenskog CK KPSS, 8. travnja 1987, *Daily Report*, 29. travnja 1987, R8.

³¹ Aleksandr Jakovlev, Govor znanstvenoj i umjetničkoj inteligenciji Tadžikistana, *Kommunist Tadžikistana*, 12. travnja 1987, str. 2 i 3, *Daily Report*, 7. svibnja 1987, R2, R6—R8.

³² *Ibid.*, R8.

Mnogi službeni analitičari tražili su »demokratizaciju« sovjetskog društva i njegovih institucija za vrijeme Brežnjeva. Sahnazarov, Butenko, Viktor Afanasev, Fedor Burlatski i Dzermen Grišiani bili su među najinventivnijima. Uz bezbrojne molbe da se nove tehnologije primijene u tradicionalnom društvenoekonomskom planiranju i upravljanju, bilo je povremenih molbi da se otklone »zastarjeli oblici rukovođenja« i da se moć primijeni »ne samo za sve radnike, nego i od samih radnika.«³³ Gledišta manjine i većine stalno su u sukobu. Međutim, većina je postala važan dio Gorbačovljeva razmišljanja i oblikovala je nacionalnu politiku, dok se manjina nalazi u defanzivi.

Osim toga, jedna od glavnih komponenti Brežnjevljeve ideologije ubrzane modernizacije — »znanstveno upravljanje društvom« — praktički je nestala otkako je Gorbačov postao generalni sekretar. »Naučno upravljanje« središte »znanstvenog upravljanja« također je napušteno. Čak se i slavni Lenjinov koncept »demokratskog centralizma«, temeljno organizacijsko načelo čitavog sovjetskog političkog odlučivanja sve rjeđe koristi. O »demokratskom centralizmu« se oprezno raspravljalo i pragmatično ga se prilagođavalo u doba Brežnjeva, a sada prolazi kroz znatnu rekonceptualizaciju u manje centralističkim uvjetima »perestrojke« i »ubrzanja.«³⁴ Dalje, »razvijeni socijalizam« i »općenarodna država« su preneseni u dogmu i ne koriste se u operativnoj ideologiji, »socijalistički način života« je temeljito prerađen, a jedino NTR — koja nije previše korištena ali je izbljedjela od krive upotrebe — preživjela je prijelaz od Brežnjeva do Gorbačova kao »vodič za akciju.«

Optimizam Brežnjevljevog rukovodstva velikim dijelom je proizlazio iz uvjerenja da je NTR bila važan izvor moći koji je trebalo iskoristiti. Ali stvarne upotrebe ove moći za modificiranje institucija i institucijskih odnosa i nastale distribucije bogatstva i utjecaja u SSSR, bila su temeljna pitanja koja su se javno rijetko raspravljala. Sovjetski komentatori su s oprezom govorili o »društvenom ugovoru« između partije i države i građana, a njihovi hvalospjevi bili su više o reguliranim procedurama odlučivanja za postizanje ciljeva nego li za njihovu promjenu. Međutim, Gorbačov je počeo s preispitivanjem svih takvih osnovnih političkih pitanja, naročito ukoliko se odnose na glavne ekonomske reforme.

»Radikalna ekonomska reforma«, »samoupravljanje« i »međuzavisnost«

Gorbačov smatra da su domaći i međunarodni elementi sovjetske ekonomske reforme međusobno blisko povezani i da se reforma oblikuje i provodi u brzomijenajućim znanstvenotehnološkim, socioekonomskim i političko-administrativnim uvjetima. Njegova gledišta o međusobnoj povezanosti domaće i međunarodne privrede slična su onima sovjetskih ekonomskih reformatora posljednjih dvadeset godina. Njegove ideje o promjenjivosti unutrašnjih i vanjskih sredina su inovativnije. Stare i nove perspektive utječu na nacionalnu politiku na više područja.

³³ Anatolij Butenko, *Politicheskaia organizatsiia obshchestva pri sotsializme*, Moscow, Mysl', 1981, str. 189—190.

³⁴ Vidjeti, Hoffmann and Laird, *Technocratic Socialism*, str. 64—83.

Sovjetski modernizatori odavno tvrde da razvoji u domaćoj i međunarodnoj ekonomiji stvaraju »objektivne« uvjete za proširenu razmjenu roba s kapitalističkim i socijalističkim zemljama, kao i sa zemljama Trećeg svijeta. SSSR-u je potrebna napredna tehnologija, znanje, licence, istraživanja, izvozni proizvodi i vađenje i korištenje prirodnih bogatstava. Zapadne multinacionalne korporacije u potrazi su za zaradom i stabilnim tržištem i takmiče se za sirovine i jeftinu radnu snagu. Globalni problemi (kao što su mogućnost nuklearnog rata, stvarnost nuklearnih nesreća, zagađenje sredine, manjak energije, siromaštvo, bolest i glad) i globalne mogućnosti (kao što su mogućnost proizvodnje sigurnog nuklearnog reaktora i eksploatiranje bogatstava oceana i svemira) potiču suradnju između Istoka i Zapada.

Premier i član Politburoa Nikolaj Rjzkov, ponavljajući ideju koja se često mogla čuti u doba Brežnjeva, primjećuje da postoji velika »kontradikcija« i »antagonizam« u svjetskoj ekonomiji. S druge strane, socijalističke zemlje nastoje ostvariti pravedniji međunarodni ekonomski poredak i odbijaju »svce pokušaje diskriminacije i korištenja ekonomskih odnosa kao instrumenta političkog pritiska.« Osim toga, »ekonomska međuzavisnost država svjetske zajednice se povećava. Nijedna zemlja, velika ili mala, ne može danas ovladati svim dostignućima naučnotehnološke revolucije bez intenzivne razmjene naučnih rezultata i bez najraznovrsnijih oblika međunarodne suradnje.«³⁵ Sahnazarov dodaje da »je jedno od najtežih pitanja, postavljeno s razvojem međunarodnih odnosa u drugoj polovici 20. stoljeća, odnos između nezavisnosti i međuzavisnosti.«³⁶

Postoje najmanje dvije vrste međuzavisnosti u međunarodnoj politici — prva je obilježena nejednakošću, minimalnom suradnjom i ranjivošću slabije nacije vanjskim događajima i sankcijama; a drugu obilježavaju jednakost, maksimalna suradnja i zajednička ekonomska, socijalna i politička osjetljivost na međunarodne probleme i prilike. Gorbačov mnogo više podržava ovu drugu i mnogo je kritičnije prema prvoj, nego što su to bile administracije Brežnjeva i Hruščova. Gorbačov smatra da su nacionalna i međunarodna sigurnost usko isprepletene i da je veće sovjetsko uključivanje u svjetsku ekonomiju preduvjet za brzu znanstveno tehnološku i socioekonomsku modernizaciju u sadašnjoj fazi NTR.

Sovjetski modernizatori su tradicionalno razlikovali »državni monopol vanjske trgovine« od monopola Ministarstva za vanjsku trgovinu nad međunarodnim ekonomskim aktivnostima. Zahtijevali su od Državne planske komisije (Gosplan) da osigura manje detaljne smjernice o sadržaju i procedurama vanjske trgovine. Oni su također pokušali uspostaviti »izravne« veze između sovjetskih ministarstava, poslovnih udruženja i poduzeća sa stranim opskrbljivačima i kupcima, kao i ojačati veze između Sovjetske organizacije za vanjsku trgovinu (SOVT) i kompanija koje su »zadnji korisnici« u SSSR-u ili u inozemstvu. Ideja »zajedničkog ulaganja« između sovjetskih i zapadnih tvrtki je raspravljana, ali o njoj se nije nikada diskutiralo u javnosti. Tek su pod Gorbačovom takve ideje transformirane u službenu politiku i pos-

³⁵ Nikolai Rjzhkov, Predavanje o lenjinizmu, *Pravda*, 23. travnja 1987, str. 3, *Daily Report*, 24. travnja 1987, R15. Hoffmann and Laird, »The Scientific-Technological Revolution« and Soviet Foreign Policy, op. cit., pogl. 3.

³⁶ Shakhnazarov, »Internatsionalizatsia«, op. cit., str. 31.

tupke i počinju se primjenjivati. Abel Aganbeđian, jedan od Gorbačovljevih glavnih ekonomskih savjetnika, rekao je 1987: »Je li itko prije nekoliko godina mogao zamisliti da će jednoga dana monopol Ministarstva za vanjsku trgovinu — glavni autoritet koji je nekoć držao sektor vanjske trgovine u šaci i nije dopuštao drugom ministarstvu ili autoritetu da se utemelji — biti ukinut?«³⁷

V. P. Gruzinov, ekonomski reformator koji je bio na čelu istraživačke ekipe za unutrašnje vrednovanje Ministarstva za vanjsku trgovinu sredinom sedamdesetih godina napisao je poduži izvještaj kojega je Brežnjev ignorirao, a na koji se Gorbačov osvrnuo. Gruzinov tvrdi da veća decentralizacija sovjetskih međunarodnih ekonomskih aktivnosti povećava mogućnosti ministarskom vijeću i Gosplanu da razviju dugoročne strategije vanjske trgovine, znanstvene i tehnološke programe, poboljšavajući tako praksu donošenja odluka i rezultata čitavog ekonomskog sistema. Veća ovlaštenja industrijskim udruženjima i velikim poduzećima povećavaju »kreativne kapacitete« direktora i njihovih podređenih, a to zahtjeva »strogu koordinaciju prava i dužnosti« i redefiniranje koncepta »odgovornosti« uključivanjem poduzetih i nepoduzetih inicijativa.³⁸ Sve se te ideje odražavaju u Gorbačovljevom razmišljanju o ekonomskoj modernizaciji. Kao što je Gorbačov potvrdio u lipnju 1987. godine:

»Restrukturiranje ekonomskog upravljanja otvara široki prostor za poboljšanje efektivnosti naših ekonomskih veza s inozemstvom i — što je osobito važno — za jačanje utjecaja vanjskog tržišta na rad sektora i poduzeća, na kvalitetu njihove proizvodnje i na znanstveni i tehnološki progres.«³⁹

Posebna obilježja Gorbačovljeve ekonomske reforme su postala jasna u siječnju i lipnju 1987. U govorima generalnog sekretara plenumima KPSS i u povodu novih zakona, oštro je kritiziran postojeći ekonomski poredak, predloženi su ciljevi koje treba ostvariti i konkretne ideje o tome kako da se stigne iz postojećeg u poželjno stanje. Gorbačov nije kritizirao samo »narasle društvenoekonomske suprotnosti Brežnjevljeva vremena, nego i ozbiljne pogreške« određenih ministarstava, državnih komiteta i sindikata od 1985. godine. Bile su to greške u neadekvatnom planiranju i upravljanju kao i niza izvršenje direktiva i ciljeva. Takva je kritika značajna jer upozorava nacionalne i republičke ekonomske organe. S jedne strane, Gosplan, Državni komitet za materijalno-tehničku opskrbu (Gossnab), Državni komitet za cijene (Goskomtsen) i druga centralna tijela su potaknuta da se koncentriraju na makropitanja i da operativne odluke prepuste pojedinačnim poduzećima. S druge strane, savezna i republička ministarstva još uvijek odgovaraju za rezultate specifičnih poduzeća. Ed Hewett zaključuje da »ako ministarstva odgovaraju za kvalitetu i djelotvornost djelovanja njihovih poduzeća, onda

³⁷ Abel Aganbeđian, Intervju na mađarskoj televiziji, 3. rujna 1987, u: *Summary of World Broadcasts: The USSR*, Reading, England, British Broadcasting Corp. (dalje kao SWB), 7. rujna 1987, B13.

³⁸ V. P. Gruzinov, *Upravljenje vneshnei trgovlei: tseli, funktsii, metody*, Moscow, Mezhdunarodnye otnoshenija, 1975; prijevod: *The USSR's Management of Foreign Trade*, White Plains, N. Y., Sharpe, 1979, str. 56—63.

³⁹ Gorbachev, Izvještaj plenumu CK KPSS, *Daily Report*, 26. lipnja 1987, R38.

će se neizbježno miješati u djelovanje tih poduzeća.«⁴⁰ Dakle, autonomija poduzeća tek treba da postane jasni prioritet Gorbačovljeva programa modernizacije. Gorbačov pokušava centralizirati strateško socioekonomsko planiranje i decentralizirati donošenje odluka o proizvodnji, naglašavajući ovo drugo. Politburo postupno prenosi prava i odgovornosti s ministarstva na razinu udruženja, poduzeća, kolektiva i pojedinaca. Pravo većeg sudjelovanja u donošenju odluka u industriji i poljoprivredi pratit će veća odgovornost za rezultate odluka, uključujući rezultate na koje su štetno utjecali neočekivani domaći i međunarodni razvoji. Mogućnost većih materijalnih nagrada treba biti povezana s mogućnošću kažnjavanja, stečaja i privremene nezaposlenosti. Gorbačov također zahtijeva »rezultate za plaće koje [ljudi] primaju i odgovornost za njihov službeni i socijalni status«. Tim se zahtjevima opiru kadrovi i radnici »koji smatraju našu državu bogatim filantropom koji dijeli primanja praktički automatski, bez obzira na njihov radni doprinos . . . i oni koji se boje da će imati manje administrativne moći, manje povlastica, manje prava i više obaveza«.⁴¹

Nove ekonomske smjernice, uključujući jednogodišnje i petogodišnje planove, savjetuju i pomažu više nego što usmjeruju i nadgledaju proizvodne jedinice. Pod rukovodstvom Gorbačova poduzeće i poljoprivredna zadruga će imati veću slobodu biranja između obaveznih proizvodnih ciljeva, kao i veću mogućnost korištenja financijskih rezultata tehnoloških i upravljačkih inovacija. Gorbačov želi da KPSS i vlada pružaju opće uvjete, a ne specifična uputstva za unapređenje ekonomskog rasta. Vanjske i domaće okolnosti, kao što su »miroljubiva koegzistencija«, nacionalna sigurnost, socijalna pravda, zdravlje i očuvanost okoline, pogoršale su se u drugoj polovici Brežnjevljeve administracije. Negativni trendovi su se ubrzali jer su partijske i državne vode nastavile sa staljinističkom tradicijom propisivanja detaljnih kriterija i standarda za ekonomske aktivnosti. S Gorbačovljeva stajališta, »znanstveni i tehnološki progres je nazadovao . . . i nacionalna ekonomija nije prihvaćala inovacije. Čak i fondove čvrste valute zarađene izvozom nafte i drugih sirovina, koristili smo uglavnom za rješavanje tekućih zadataka, a ne za modernizaciju ekonomije.«⁴²

Međutim, do napredne modernizacije ipak se ne stiže vjerom ni prisilom. Latentnu kreativnost i energiju ljudi valja njegovati i usmjeravati. Ključni način da se to učini, prema Gorbačovu, jest da se usvoji, »stvarna konkurencija među poduzecima i organizacijama« i da se uvedu ekstenzivne »konkurentne inicijative u znanstvenoj i tehnološkoj sferi«. Kada se državna tijela i organizacije natječu u domaćim i međunarodnim arenaama »potrebe stanovništva i nacionalne ekonomije su bolje zadovoljene«. Iako su konzerva-

⁴⁰ Ed. Hewett, »The June 1987 Plenum and Economic Reform«, *PlanEcon Report*, 3, 23. srpanj 1987, str. 6; *Reforming the Soviet Economy: Equality versus Efficiency*, Washington, D. C., Brookings Institution, 1988, str. 343—364; *Gorbachev's Economic Plans: Study Papers Submitted to the Joint Economic Committee, Congress of the United States*, 2 vols, Washington, D. C., U. S. Government Printing Office, 1987.

⁴¹ Yakovlev, Izvještaj plenumu tadikistanskog CK KPSS, *Daily Report*, 29. travnja 1987, R6, R7.

⁴² Gorbachev, Izvještaj plenumu CK KPSS, *Daily Report*, 26. lipnja 1987, R14, R17, R25.

tivni sovjetski analitičari odavno kritizirali rasipnost »paralelnih« institucija za istraživanje i razvoj, Gorbačov potvrđuje da »monopolna pozicija određenih organizacija ozbiljno sprečava znanstveni i tehnološki progres, i tako još više košta društvo«. On takođe naglašava koristi od međunarodne ekonomske konkurencije i suradnje i minimalizira opasnost od ovisnosti o Zapadnoj tehnologiji i tržištima. Generalni sekretar zaključuje da NTR i njeni globalni socioekonomski efekti zahtijevaju »radikalnu transformaciju ekonomskog upravljanja.«⁴³

Gorbačovljevi poziv za »stvaranjem integralnog, djelotvornog i fleksibilnog sistema vođenja ekonomije«, ima vrlo malo zajedničkog s Brežnjevlijevim konceptom »znanstvenog upravljanja društvom.« Gorbačov zagovara »neposrednu demokratizaciju« privrede i upravljanja.

Također traži »samoupravljanje« u poduzećima u skladu sa široko definiranim nacionalnim prioritetima i u nastojanju ispunjenja kolektivnih i individualnih ciljeva. Međutim, Brežnjev je oštro razlikovao »objekte« od »subjekta« upravljanja i naglašavao je da je »znanstveno rukovodstvo« glavna komponenta »znanstvenog upravljanja.« Ciljevi Brežnjevlijevih pristaša bili su u rasponu od jednostavne modernizacije planiranja kompjutorima do mnogo većeg sudjelovanja tehničkih stručnjaka u donošenju odluka i njihovoj primjeni, osiguravanjem boljeg feedbacka od građana putem predstavnika u sovjetimima i pismima političkim funkcionerima i tisku. Nasuprot tome Gorbačov izjavljuje: »Naročito bih volio naglasiti potrebu za maksimalnom otvorenošću i iskrenošću [otkrytost i glasnost] u čitavom procesu elaboriranja i donošenja odluka o socioekonomskom životu i za redovnim i otvorenim izvještajima predstavnika rukovodećih organa. Objavljivanje nacrti rezolucija i informiranje o svim primljenim prijedlozima o pitanju na javnoj raspravi trebalo bi postati pravilo.«⁴⁴

Bolja socijalna statistika i šira cirkulacija ekonomskih informacija su vitalni elementi napredne modernizacije. Gorbačov se nada da će kompjutorizirani sistemi upravljanja smanjiti mogućnost da centralni planeri zadržavaju značajne informacije i olakšati procjenu individualne, organizacijske i regionalne uspješnosti.⁴⁵ Ali nove informacijske tehnologije ne mogu ubrzati socioekonomski progres bez promjena u informacijskoj kulturi birokracije, zaposlenih i etničkih grupa. Sve dok organi, kolektivi i nacionalnosti imaju interesa u tajnovitom ponašanju, kao što je nagomilavanje robe i radne snage, oni će ignorirati ili sabotirati moderne metode obrade podataka koje nadgledaju njihove aktivnosti i provode formalna pravila.

Promjenom pravila Gorbačovljevi Politbiro se suočio s tim tradicionalnim problemima. Zakon o državnim poduzećima je sveobuhvatni pokušaj da se povećaju njihova prava i odgovornosti u domaćim i međunarodnim aktivnostima. Poduzeće sada mora više naučiti o domaćim i uvezenim tehnološkim i upravljačkim inovacijama, jer će zarade njihovih radnika ovisiti o njihovoj uspješnoj primjeni. Lokalni sovjet će najvjerojatnije podržati pro-

⁴³ Ibid., R26—R29.

⁴⁴ Ibid., R45.

⁴⁵ Vidi: William McHenry and Seymour Goodman, »MIS in Soviet Industrial Enterprises: The Limits of Reform from Above«, Communications of the ACM, 29, (Studen 1986), 1039.

duktivnu tehnologiju i metode, zato što će veći dio (otprilike jedna trećina) njegova budžeta doći od iznadplanske zarade poduzeća u njegovu okrugu. Stoviše, novi zakon obavezuje poduzeća da potiču i koriste nove tehnologije i da proizvode robu vrhunske kvalitete koja može konkurirati na svjetskom tržištu i zadovoljiti potrebe i zahtjeve kupaca. Poduzeća, udruženja i znanstvene organizacije moraju »uspostaviti atmosferu kreativnosti [i] proširiti korištenje raznih oblika znanstvene i tehnološke konkurentnosti«. Uspješne institucije »dobivaju prioritet u sirovinama, moralnu podršku i povećanje u zaradi«. Dalje, međunarodni komercijalni pothvat treba se zasnivati na »vlastitom kapitalu« [nesubvencionirani pothvati] i samofinanciranju; njegov rezultat je sastavni dio rezultata ekonomske aktivnosti poduzeća i izravno utječe na stvaranje fonda za poticanje ekonomije i fond plaćanja u stranoj valuti.« Zbog toga što je izvoz industrijskih proizvoda »najviši prioritet« potencijalni gubici ili zarade mogu biti znatni. Poduzeće »snosi ekonomsku odgovornost za efektivnost ekonomskih veza s inozemstvom i za racionalno korištenje strane valute u cilju razvijanja proizvodnje i poboljšanja tehničkog nivoa.« Nadalje, »novac u fondu za plaćanja stranom valutom ne podliježe državnom zahvaćanju i može se akumulirati za upotrebu u budućnosti.«⁴⁶

Novi zakon o poduzećima je prvi veći korak ka stvaranju tržišnog poticaja da se uvede moderna tehnologija. Politbiro je planirao i rasporedio sredstva za značajna povećanja u proizvodnji robota, osobnih računala, instrumentacijske opreme i druge vrste napredne mašinerije. Kvaliteta i osobito količina takvih proizvodnih tehnologija trebala bi znatno porasti u narednom desetljeću.

Ali aktualni poticaji tehnološkoj modernizaciji najvjerojatnije neće biti dovoljni zbog nekoliko razloga. Iako Gorbačov i njegovi suradnici priznaju da opskrba i potražnja utječu jedna na drugu, oni su naglasili opskrbu mnogo više od potražnje.⁴⁷ Poduzeća još uvijek uveliko ovise o tehnologiji koju preporučuje Državni komitet za nauku i tehnologiju i Akademija nauka te direktori tvornica imaju dobar razlog da ne odbijaju takve direktive. Oni se ne mogu pouzdati u tehnička i upravljačka ograničenja inovacijske opreme niti u sposobnost i entuzijazam radnika. Direktori ne mogu računati na pomoć i održavanje opreme naručene od raznih ministarstava ili stranih snabdjevača. Direktori ne mogu procijeniti formalne i neformalne kazne, uzrokovane domaćim i vanjskim ekonomskim poremećajima, niti političke sankcije ako nova tehnologija zakasni ili ne uspije proizvesti robu na vrijeme. Oni ne mogu uvesti mašineriju po svom izboru, jer nemaju dovoljno konvertibilnih sredstava.

Ukratko, postoje velika ograničenja i protuslovlja u Gorbačovljevu programu modernizacije i osobito u njegovu naporu da stimulira potražnju nove tehnologije. »Ekonomske« metode zamjenjuju »administrativne« metode, ali »administrativne« metode su još uvijek snažne i precizne, a »ekonomske« metode slabe i neprecizne. One teško koegzistiraju u sadašnjem

⁴⁶ »Zakon SSSR-a o državnim poduzećima i udruženjima«, *Izvestija*, 1. srpanj 1987, str. 1—4, *Daily Report*, 6. srpnja 1987, R15—R17, R28—R29.

⁴⁷ »Gorbachev's Modernization Program: A Status Report«, CIA/DIA paper for U. S. Congress Joint Economic Committee, Washington, D. C., 19. ožujka 1987, str. 22—24.

prijelaznom razdoblju. Rukovodstvo KPSS se nada da će inovacije u Politbirou i na razini poduzeća potaknuti inovacije na razini ministarstva. Ali prvi rezultati su, u najboljem slučaju, polovični i ukazuju da će rukovodstvo KPSS morati dodatno jačati tržišne utjecaje da bi ministarstva i proizvodne jedinice efektivnije i efikasnije koristile suvremenu tehnologiju. Objašnjavajući stalne poteškoće u ubrzanju znanstvenog i tehnološkog napretka, Aganbedian je izjavio da »Medusektorski naučni i tehnički kompleksi još nisu donijeli uspjeh; oni nemaju prava, a nauka i proizvodnja su odvojeno financirane ... Elektronika se vodi u Gosplanu kao sporedno pitanje u raznim administracijama. Međutim, ... savršeno je jasno da informacijska tehnologija postaje odlučujuća sfera u tehničkom napretku.«⁴⁸ U globalnoj perspektivi on naglašava zaostajanje SSSR-a za zapadnom ekonomijom. Naglašava da su 1986. godine kapitalističke zemlje trošile više na elektronsku opremu nego na gorivo za proizvodnju električne energije i energetska postrojenja. Primjećuje da izdaci Zapada za elektronizaciju iznose približno 10% društvenog proizvoda, dok su troškovi SSSR-a manji od 1%. »Ono što najviše smeta jest to što u toj sferi mi zaostajemo ne samo u opsegu i ukupnoj proizvodnji, nego i u stopi rasta proizvodnje.«⁴⁹

Gorbačov razumije da međusobna ekonomska zavisnost Istoka i Zapada donosi osim mogućnosti suradnje na obostranu korist i stalnu intenzivnu konkurenciju. Sovjetska ekonomska tromost čini tehnološku razmjenu sa Zapadom i zemljama SEV-a velikim izazovom ali i potrebom. Ukupni izvoz i uvoz SSSR-a iz komunističkih zemalja je u vrijeme Brežnjevljevih nasljednika porastao, dok je od 1982/83. iz razvijenih zemalja u opadanju. Zapadni analitičari zaključuju da »Moskva se nada zajedničkim ulaganjima, kao načinu stjecanja zapadne tehnologije, bez neposrednih troškova čvrste valute. Nadalje, Sovjeti se nadaju da će zajedničkim ulaganjima olakšati prijenos tehnologija i upravljačkih vještina, za razliku od tradicionalnih kupovina industrijske opreme.«⁵⁰ Ukratko, Gorbačov i njegovi suradnici povećavaju otvorenost sovjetske ekonomije vanjskim utjecajima. Oni su inicirali promjene u politici i institucijama kojima nastoje povećati utjecaj stranog tržišta na planiranje i upravljanje, na smjer i brzinu tehnološkog napretka i na kvalitetu i izbor industrijske proizvodnje.

Zašto bi aktualni sovjetski program modernizacije uspio kada ranije reforme nisu? Rukovodstvo KPSS i njegovi savjetnici navode tri zanimljiva razloga. Prvo, neke sovjetske ekonomske ideje i programi su zaista novi ili su tek sada podržani od strane rukovodstva. Ohrabrenje »samoupravljanja« je primjer prvog, a promjene u donošenju odluka o vanjskoj trgovini primjer drugog. Potreba da se stimulira tehnološka inovacija prvotno se nastojala riješiti ranih sedamdesetih godina stvaranjem industrijskih i znanstveno-proizvodnih udruženja. Ali svrha tih udruženja bila je u slabljenju nadležnosti poduzeća u odlučivanju i jačanju kontrole ministarstava nad istraživačkorazvojnim odlukama nižih razina. Samo su radikalni modernizatori

⁴⁸ Abel Aganbegan, Intervju, *Izvestia*, 25. kolovoz 1987, 2, *Daily Report*, 1. rujna 1987, 35.

⁴⁹ *Loc. cit.*

⁵⁰ »Gorbachev's Modernization Program«, op. cit., 33, Appendix B, tablica 8.

tvrdili da se tehnološki napredak i kvaliteta proizvodnje može poboljšati sudjelovanjem udruženja i poduzeća u međunarodnoj ekonomskoj konkurenciji i njihovoj izravnoj suradnji sa stranim firmama. Ideja da poduzeće treba samo da bira svoje rukovodstvo bila je još radikalnija i rijetko se mogla čuti na javnom mjestu za vrijeme Brežnjeva.

Drugo, Gorbačovljeva strategija je vizionarska, mnogo dinamičnija i sveobuhvatnija od strategije njegovih prethodnika. Ona se odlučno suočava s potrebama političko-administrativnim, naučnotehnološkim i socioekonomskim promjenama. Ona traži promjene u sovjetskoj »političkoj kulturi« i funkcijama ideologije te ispravljanje »deformacije« u organizacijskim i individualnim vrijednostima, stavovima i uvjerenjima. Pod rukovodstvom Brežnjeva modernizatori i konzervativci su raspravljali o »antagonističkim kontradikcijama« i rastućem razdvajanju »nadgradnje« od »baze«. Međutim, Gorbačovljeva tvrdnja da su Staljin i njegovi nasljednici stvorili institucionalni i kulturni »mehanizam kočenja« nova je teoretičarima i političarima. Generalni sekretar je emocionalno i politički opredijeljen da uništi složeni »mehanizam kočenja« suzbijajući »birokratizam«, »ubrjavajući« ekonomsku modernizaciju, promovirajući »socijalnu pravdu«, oživljavajući »ljudski faktor« i stvarajući »novu moralnu atmosferu«. Shvatljivo je njegovo neslaganje sa stagnacijom, parcijalnim reformama i samozadovoljstvom iz doba Brežnjeva.

Treće, ukoliko Gorbačovljevo rukovodstvo može postići mirnije globalno okruženje, uhodane procedure za rješavanje regionalnih konflikata i odnosa između supersila, više »prostora za disanje«, ono može provesti »revolucionarne« socioekonomske promjene u SSSR-u. Gorbačov smatra kontrolu naružanja, diplomatske, trgovačke i kulturne veze između Istoka i Zapada pretpostavkama brze ekonomske i društvene preobrazbe njegove zemlje. On zna da će sovjetskoj industriji biti teško brzo i efikasno primijeniti naprednu tehnologiju i da se sovjetski ekonomski rezultati mogu popraviti jedino prelaskom znanstvenika i inženjera iz vojnog u civilno istraživanje, razvoj i proizvodnju. Generalni sekretar drži suradnju Istoka i Zapada važnom zbog hitnih potreba SSSR-a da razvije i iskoristi NTR i tako izbjegne daljnje zaostajanje u ekonomskoj i vojnoj utakmici sa Zapadnim i azijskim kapitalističkim zemljama.

Gorbačovljeve ekonomske reforme zaslužuju naziv »radikalne«, ako je osnova usporedbe ranije sovjetsko iskustvo (a ne iskustvo Zapada, Istočne Evrope ili Kine). Leonid Abalkin, direktor Ekonomskog instituta i jedan od Gorbačovljevih bliskih savjetnika, kaže:

»Ova reforma, za razliku od 1960-ih godina, nije svedena na uvođenje nekoliko novih detaljnih smjernica, nego se proširuje na temelje ekonomije, ne samo jačajući privatni i kooperativni sektor, nego mijenjajući funkciju državnog vlasništva . . .

Centralno planiranje sada ima dvije funkcije: Prva je da pripremi sveukupni plan za razvoj nacionalne ekonomije. Ono mora odrediti ciljeve i prioritete, određujući tako ekonomsku strategiju. Druga funkcija je u tome da potakne poduzeća da ih primijeni. Do sada je Gosplan poduzecima specificirao svaki detalj o tome što treba, a što ne treba

raditi. Dakle, nije bilo vremena za strategiju i Gosplan je loše strateški postupio. Moglo bi se to jednostavno nazvati nezadovoljavajućim.»⁵¹

Valentin Kašin, Abalkinov zamjenik, tvrdi da SSSR mora razmontirati »jedno veliko poduzeće socijalističke ekonomije, [zato jer] socijalizmu je potrebna konkurencija da unaprijedi i poboljša kvalitetu.«⁵² Aganbečian tvrdi da su glavni prijedlozi reforme pod Brežnjevlevim rukovodstvom neostvareni i da je krajnji cilj sadašnje reforme da »eliminira diktaturu proizvođača nad potrošačem«. Njegovo je mišljenje, da:

»Tržište u socijalističkoj ekonomiji ne znači oslobađanje svih sila. Tržište nije nešto suprotno planu, i oni ne isključuju jedan drugog. To je planirano i organizirano tržište u interakciji s planskom privredom. Međutim, planove ne treba interpretirati kao skupinu naređenja, nego kao smjernice ekonomskih poticaja i pravila. Socijalističko planiranje i upravljanje se mora sastojati od racionalne primjene ekonomskih pravilnosti, zato što klasično tržište sa slobodnom konkurencijom, ne postoji ni u kapitalističkim zemljama.«⁵³

Sadašnje sovjetsko rukovodstvo priznaje da će ekonomska modernizacija stvoriti značajne razlike u potrošnji i privilegijama, kao i privremene teškoće kao što su stečajevi i nezaposlenost. Ali nagrađen će biti pošten radnik koji svoj talent i trud posveti radnom mjestu. Takva redistribucija sredstava pomoći će da se smanje socijalne i ekonomske nejednakosti koje su se drastično povećale zbog korupcije i ilegalne zarade od »sive ekonomije« sedamdesetih godina. Također, vodeći sovjetski funkcionari počinju priznavati da sigurnost radnog mjesta i produktivnost mogu biti povezani i u socijalističkom kao i u kapitalističkom sistemu. Mali ali sve veći broj sovjetskih funkcionara i analitičara tvrdi da je zarada provjereno uspješan motiv ekonomskog napretka u kapitalističkim zemljama i trebalo bi ga prilagoditi službenoj ideologiji i institucijama socijalističkih zemalja.⁵⁴ Iako se Gorbačov s tim vjerojatno slaže, on je nastavio s krajnjim oprezom nakon isključenja radikalnog reformatora Borisa Jeljcina. Generalni sekretar mora procijeniti politički, socijalni kao i ekonomski rizik promjenom postojećih birokratskih, profesionalnih i etničkih odnosa. Gorbačov zna da će morati stvoriti nove nejednakosti u distribuciji moći, bogatstva i statusa, da bi SSSR modernizirao svoj politički poredak, ekonomiju i društvo za vrijeme »nove faze« NTR, koju je pokrenula »informacijska eksplozija« osamdesetih.

⁵¹ Leonid Abalkin, Intervju, *L'Espresso*, Rim, 3. svibnja 1987, str. 63—66, *Daily Report*, 15. svibnja 1987, S5; Intervju *Der Spiegel*, Hamburg, 6. srpnja 1987, str. 98—103, *Daily Report*, 10. srpnja 1987, S4.

⁵² Valentin Kashin, Intervju in *L'Espresso*, Rim, 3. svibnja 1987, str. 63—66, *Daily Report*, 15. svibnja 1987, S5.

⁵³ Abel Aganbečian, Intervju *L'Espresso*, Rim, 3. svibnja 1987, str. 63—66, *Daily Report*, 15. svibnja 1987, S4. Intervju mađarskom radiju, 22. travnja 1987, *Daily Report*, 8. svibnja 1987, R21.

⁵⁴ Nikolai Shmelev, »Avansy i dolgi«, *Novyi mir*, 6. lipnja 1987, str. 142—159.

Zaključak: od tehnokratske do demokratske racionalizacije

Gorbačovljevo Politburo stvara ideologiju čije je ključno načelo da SSSR može postati uspješnije i humanije društvo samo ako se brzo ostvare određeni preduvjeti. »Javnost rada« je preduvjet za »demokratizaciju«; »demokratizacija« za »perestrojku«; »perestrojka« za »socijalnu pravdu«; i »socijalna pravda« za primjerenu »materijalnu i duhovnu kulturu«. Aktualna doktrina naglašava prevrednovanje, a ne vječnost vrijednosti, stavova i uvjerenja, te korištenje ideja za motivaciju a ne za opravdanje akcija.

Gorbačov i njegovi najreformističkije kolege zahtijevaju veće širenje informacije o problemima i mogućnostima u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Oni zagovaraju: veću individualnu kreativnost i poduzetnost; šire rasprave o političkim stavovima i smjernicama; otvorenije priznavanje proturječnih interesa različitih socijalnih i ekonomskih slojeva i profesionalnih i etničkih grupa; kontroliranu i legalnu konkurenciju između sovjetskih slojeva i grupa i između sovjetskih i stranih institucija, praksa i ideja. Vođe KPSS se ne slažu u pitanju o granicama javne rasprave i o sadržajima političkih programa. Ali svi oni smatraju da vidovito i snažno rukovodstvo može pomoći da rastuće diferencirano sovjetsko društvo, inertna sovjetska ekonomija i fragmentirani sovjetski politički poredak funkcioniraju pravednije i uspješnije. Iako Gorbačov možda polaže temelje za buduće systemske i institucijske promjene, njegovi su prvi zadaci ojačati »demokraciju« i »centralizam« u postojećim institucijama i između postojećih institucija i stanovništva.

Gorbačovljeve ideološke inovacije usmjerene su na stvaranje nove »političke kulture«. Gorbačov, kao i Lenjin, naglašava važnost i teškoće u poboljšanju političkog znanja i aktivizma funkcionara, radnika i seljaka. Za razliku od Lenjina, koji je revolucionarnom partijom unosio »klasnu svijest« u »spontane« mase, Gorbačov nastoji u konzervativnu partiju i vladinu elitu unijeti »svijest« o nacionalnim interesima i odgovornostima elite prema javnosti. Gorbačov vidi upozoravajuću ali izbježivu »spontanost« državne partije, i traži u prosvjetljenom vrhovnom rukovodstvu i u sve bolje obrazovanom i politički zreлом građanstvu, pomoć u borbi protiv »departmentalizma«, »lokalizma«, protuzakonnosti, nesposobnosti i inercije u birokraciji, a osobito u odjelima Centralnog komiteta i regionalnih partijskih aparata i ministarstava SSSR-a i saveznih republika.

Jedno od najkarakterističnijih obilježja Gorbačovljeve ideologije jest njezova oštra kritika »tehnokratskog« odnosa i ponašanja u sovjetskoj birokraciji. Iako je »tehnokracija« neprecizan termin na ruskom i engleskom jeziku, vođe KPSS su ga koristile uglavnom zato da bi označili prevlast tehničkih rezultata i kriterija nad humanističkim, političkim i socijalnim vrijednostima. Za Hruščova, tehnokracija je bila nerješiv problem u kapitalističkom, ali sporedan u socijalističkom sistemu. Za Brežnjeva, tehnokracija je bio nastajući problem u sovjetskim državnim organizacijama ali ne u partijskim organizacijama. Za Gorbačova, tehnokracija je problem koji valja hitno riješiti u partiji i u državi. Gorbačov izjavljuje: »Mora se otvoreno i iskreno priznati da je [u posljednjih nekoliko godina] tehnokratski — 'administrativni pritisak' — stil rada znatno štetio partiji, najviše radu

s ljudima tz. glavnom elementu partijske aktivnosti. Okupirani ekonomskim radom i preuzimajući u mnogim slučajevima funkcije koje im nisu pripadale, mnogi partijski funkcionari nisu dovoljno pažnje posvećivali političkim pitanjima i pojavama društvenog značaja na području ekonomije, socijalnog i duhovnog života.⁵⁵ Jakovljević dodaje:

»Društvene nauke moraju djelovati kao djelotvoran protuotrov za tehno-kratski način razmišljanja duboko usađen u razmišljanju ekonomskih upravljača i dijelu naučne i tehničke inteligencije. Svaka ekonomska, upravljačka i tehnička odluka mora se podvrgnuti vrijednosnom ispitivanju da bi otkrila svoje ljudsko značenje i orijentaciju.«⁵⁶

Robin Lair i ja tvrdili smo da je teorija i praksa sovjetske politike pod Hruščovom uključivala tehno-kratske i demokratske elemente, a pod rukovodstvom Brežnjeva postala je više tehno-kratska, a manje demokratska. Brežnjevljeva administracija je više naglašavala tehničku (instrumentalnu) nego socijalnu (simboličku) racionalnost.⁵⁷ Rast i primjena znanstvenih spoznaja trebale su povećati sposobnosti političkih vođa da kontroliraju ljude, događaje i prirodu, a ne da razviju zajedničko razumijevanje između različitih interesa i mišljenja o fundamentalnim pitanjima kroz dijalog čitave zemlje. Brežnjević je tražio »povjerenje u kadrove«, dok Gorbačov traži »povjerenje u ljude«.

Lair i ja nismo očekivali da će se prvi generalni sekretar nakon »klase iz 1938.« složiti s našom procjenom Brežnjeva i odmah pokušati sveobuhvatni pomak s tehno-kratske na demokratsku racionalizaciju. Brežnjević je poticao šire i dublje sudjelovanje tehničke inteligencije u formulaciji, a naročito u primjeni prioriteta rukovodstva KPSS. Ali Gorbačov je legitimirao široko sudjelovanje čitavog stanovništva u prevrednovanju tradicionalnih društveno-ekonomskih ciljeva i metoda njihova ostvarenja. Pod Hruščovom postojao je rascjep između političkih ciljeva i sredstava; pod Brežnjevom ciljevi su bili prilagođeni raspoloživim sredstvima; pod rukovodstvom Gorbačova stvar se vizija poželjnih ciljeva uz oštru kritiku postojećih uvjeta i njihovih historijskih uzroka i mogućih posljedica. Osim toga, rukovodstvo Gorbačova pridobija podršku građanstva u razjašnjavanju odnosa između ciljeva i sredstava i ubrzano naučnotehno-loške, društveno-ekonomske i političko-administrativne modernizacije, na početku »direktnom demokratizacijom« na nivou proizvodnih jedinica i lokalnih sovjeta, a kasnije u čitavoj partiji i u društvu.

»Socijalistička demokracija« i »unutarpartijska demokracija« trebaju ojačati sposobnost KPSS da formulira dugoročne socioekonomske strategije koje odgovaraju potrebama, vrijednostima i interesima sovjetskog naroda kako ih rukovodstvo definira. Gorbačov ohrabruje socijalne grupe da nadgledaju i ocjenjuju smisao i pravednost političkih odluka na svim razinama države i partije. Gorbačov također potiče različite interese da konkuriraju jedni drugima kroz postojeće strukture kako bi otkrili zajedničko dobro.

⁵⁵ Gorbachev, Izvještaj plenumu CK KPSS, *Daily Report*, 28. siječnja 1987, R31.

⁵⁶ Yakovlev, Govor inteligenciji Tadikistana, *Daily Report*, 7. svibnja 1987, R10.

⁵⁷ Hoffmann and Laird, *Technocratic Socialism*, posebno str. 170—187.

Sigurno je da generalni sekretar ne priznaje legitimnost interesnim grupama ili frakcijama KPSS. Ali Gorbačov je mnogo puta tražio ozbiljan »dijalog« između vodećih funkcionara i građanstva.

»Socijalizam nije a priori teorijska shema, u skladu s kojom se društvo dijeli na dvije grupe: one koji daju naredjenja i one koji ih izvršavaju . . .

Demokratizacija je ispravljanje odnosa između onih koji kritiziraju i onih koje se kritizira. To bi trebali biti odnosi partnerstva izgrađeni na međusobnim interesima . . . Nitko nema pravo na krajnji sud . . .

I najekstremnije stanovište sadrži nešto vrijedno i racionalno, osoba koja ga pošteno iskazuje i kojoj je stalo do zajedničkih interesa, na svoj način odražava neke stvarne aspekte života . . .

Centralni komitet KPSS traži sudjelovanje svih kreativnih snaga u partiji i u društvu. Dopustimo li da sve dolazi iz centra, ili još gore, od jedne osobe ili grupe ljudi, najvjerojatnije ćemo upasti u okoštali način razmišljanja. To bi bio smrtni udarac programu perestrojke, a time i razvoju društva.«⁵⁸

Gorbačov traži od nacionalnih i regionalnih komiteta KPSS da poboljšaju strategijsko planiranje i upravljanje proučavanjem javnog mnijenja i savjeta stručnjaka. On također zastupa prijenos moći sa centralnih na lokalna partijska tijela i s partije na državne i društvene organizacije, osobito na sovjete. Najvažnije, generalni sekretar cijeni feedback čiji je sadržaj mišljenje i traženje ciljeva, i nastoji pokrenuti sve komponente postojećeg političkog sistema u svrhu poboljšanja simboličke, više nego tehničke racionalnosti.⁵⁹

Laird i ja smo izmislili termin »tehnokratski socijalizam« da bismo okarakterizirali teoriju napredne modernizacije pod rukovodstvom Brežnjeva i zaključili smo da se sastojao od sedam glavnih elemenata.⁶⁰ Gorbačov bi prihvatio najmanje prva četiri: moderna znanost i tehnologija imaju veliko značenje za društvenu i ekonomsku modernizaciju; socijalističke vrijednosti moraju imati odlučujući utjecaj na istraživanje i razvoj i na prirodnu okolinu; politički poredak i društvo moraju biti bolje povezani; najviši odlučioći moraju povećati sposobnost i spremnost da sintetiziraju informacije relevantne za političku akciju. Ali Gorbačov bi jače naglasio demokratske

⁵⁸ Gorbachev, *Perestroika*, str. 29, 78, 82, 124.

⁵⁹ Gorbačov poziva na prijedloge za promjenom društvenih ciljeva, u: *ibid.*, str. 32—33, 68, 72. Jurgen Habermas, *Theory and Practice*, Boston, Beacon Press, 1974, str. 282; Radovan Richta et al., *Civilization at the Crossroads: Social and Human Implications of the Scientific and Technological Revolution*, White Plains, N. Y., International Arts and Sciences Press, 1974, str. 250—259; *Chelovek-nauka-tehnika*, Moscow, Politizdat, 1973, str. 322; prijevod: *Man, Society, Technology: A Marxist Analysis of the Scientific and Technological Revolution*, Moscow-Prague, Academia, 1973, str. 334—335; Valentyn Moroz, »A Report from the Beria Reservation«, u: Michael Browne, ed., *Ferment in the Ukraine*, New York, Praeger, 1971, str. 138—139; Roy Medvedev, *On Socialist Democracy*, New York, Knopf, 1975, str. 47, 300, 320.

⁶⁰ Hoffmann and Laird, *Technocratic Socialism*, posebno str. 187—200.

komponente tih elemenata nego što su to učinili industrijski i socijalni tehničari Brežnjevljeve generacije. Na primjer, Gorbačov naglašava važnost konzultiranja javnog mnijenja i tehničkih stručnjaka u izboru odgovarajućih tehnologija i njihovih vjerojatnih efekata na čovjeka i okolinu. Također, Gorbačov je svjestan međusobnog utjecaja ljudi, društva, tehnologije i prirode u SSSR-u i širom svijeta.

Gorbačov bi vjerojatno dodao još dva elementa »tehnokratskom socijalizmu«. On bi tražio od nacionalnih i republičkih partijskih organizacija da usmjere svoje snage na dugoročne strategije i političko usmjeravanje i da ograniče svoje uplitanje u detalje izvršavanja zakona. Tražio bi od građana da aktivnije sudjeluju u formuliranju i provođenju zajedničkih ciljeva. Konačno, generalni sekretar bi se složio da »povratno prilagođavanje« obilježava odnos između naučnotehnoloških sredstava i socioekonomskih ciljeva pod rukovodstvom Brežnjeva. Ali Gorbačov se ne bi složio da društvene i individualne aspiracije moraju biti ograničene sredstvima koja stoje na raspolaganju. Umjesto toga, nove tehničke i upravljačke metode i dodatni intelektualni i fizički napor trebaju pomoći zadovoljiti postojeće želje i inspirirati one još veće.

Riječju, Gorbačov kritizira neke od Brežnjevjevih ideja o ubrzanoj modernizaciji, a modificira i prihvaća reformističke ideje o kojima odavno raspravljaju sovjetski funkcionari, savjetnici, akademici, disidenti i evropski socijalisti. Gorbačov oštro kritizira Brežnjevjevju nesposobnost i neodlučnost da provede politiku modernizacije, kao i njegovo samozadovoljstvo malim postignućima i neosjetljivosti za rastuće poteškoće koje su se uglavnom mogle predvidjeti i izbjeći. Gorbačov nije iskoristio Brežnjevjevju ideologiju za opravdanja, a obćao je da će motivacijski učinci sadašnje ideologije biti čak i više inovacijski od njezina sadržaja. On koristi svoju značajnu komunikacijsku vještinu da bi mobilizirao podršku za neobičnu mješavinu starih i novih, preciznih i nepreciznih, pregovaračkih i nepregovaračkih ideja o domaćoj i međunarodnoj politici i njihovim međusobnim odnosima. »Zadatak je da se u ljudima razvije osjećaj samostalnosti i odgovornosti pri industrijskim i društvenim poslovima; da razviju samoupravljanje kao moć ljudi, koju sami ostvaruju u vlastitom interesu.«⁶¹

»Novi način razmišljanja« sovjetskog rukovodstva je politički i intelektualni proces ali istovremeno i tvorevina konfliktnih i komplementarnih ideja i pojmova. Sadržaj i način Gorbačovljeva razmišljanja nesustavno ali brzo prelazi u novu oficijelnu ideologiju. Utopijski elementi njegova idejnog sklopa postaju sve lucidniji, pragmatički elementi sve fleksibilniji i diferenciraniji, a njihova međusobna povezanost izravnija i složenija. Dakako, generalni sekretar i njegovi drugovi iz Politbira imaju različita gledišta o stvarnim i poželjnim obilježjima »socijalizma u razvoju«, i kontinuirano preispituju i raspravljaju o strateškim i taktičkim, kao i o dugoročnim i kratkoročnim aspektima njihovih središnjih vrijednosti, stavova i uvjerenja. Gorbačov je priznao da je sovjetski narod zauzet »oštrim sukobima« i »burnim diskusijama« o političkim pitanjima, zaključivši — bez kajanja — da »po prvi put

⁶¹ Gorbachev, Referat u povodu Oktobarske socijalističke revolucije, str. 50.

nakon mnogo desetljeća imamo istinski socijalistički pluralizam gledišta.⁶² Gorbačov stavlja poseban akcent na »pluralizam«; Ligačov na »socijalistički«:

[Više socijalizma] znači višeznačnu stvarnost u kojoj istina nije nametnuta, nego objašnjena na demokratski način u otvorenoj i iskrenoj usporedbi stavova i argumenata i testirana u socijalističkoj praksi . . .

Svatko ima priliku da samostalno interpretira stvarnost, uključujući i mogućnost da je kritički procijeni. U takvoj situaciji mogućnost obrane ideala i vrijednosti socijalizma osobnim intelektualnim i emocionalnim uvjerenjima, a ne nametanjem tuđih, mnogo vrijedi.⁶³

Članovi Gorbačovljeva Politbiroa imaju mnogo više zajedničkog jedni s drugima, nego s mnogim konzervativnim dijelovima sovjetske birokracije, stanovništva i s različitim oblicima nacionalnih komunizama u sovjetskom bloku. Uzimajući u obzir koristi koje Gorbačov pripisuje sukobu interesa i mišljenja, njegova viđenja prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, sigurno će i dalje biti kritizirana, hvaljena, iskrivljavana i odbacivana u visokopolitiziranim kontekstima kod kuće i u inozemstvu.

Dokazi prikazani u ovom eseju podržavaju zaključak Roberta C. Tuckera da je Gorbačov započeo kampanju »da ograniči nabujalu državu i oživi istrošeno društvo te da u tome nailazi na jak otpor«. Sadašnje rukovodstvo KPSS bori se za demokratizaciju sovjetskog političkog ponašanja i kulture u cilju modernizacije jednopartijskog sistema. »Iako su ekonomske promjene središnji dio njihova programa, oni se odriču samo tehnokratskog pristupa da bi to postigli. Oni posežu za elementima društva koji su desetljećima bili tretirani kao glasnogovornici i instrumenti zatečenih moćnika. Oni vide potrebu da ljudima na svim nivoima aktivno sudjeluju makar kao radnici i građani u odlučivanju koje se tiče njihova svakodnevnog života.«⁶⁴ Tako, cklektička ali sve koherentnija ideologija ubrzane modernizacije Gorbačovljeva rukovodstva zaslužuje našu brižnu pažnju. Ona je motorna sila iza istinski ambicioznog pokušaja revitalizacije i obnove sovjetskog političkog poretka, privrede i društva.

S engleskog prevela:
Sanja Nikolić

⁶² Gorbachev, Izvještaj plenumu CK KPSS, 19. veljače 1988, str. 43.

⁶³ Ligachev, Izvještaj plenumu CK KPSS, 18. veljače 1988, str. 60 i 71.

⁶⁴ Robert C. Tucker, *Political Culture and Leadership in Soviet Russia: From Lenin to Gorbachev*, London, Wheatsheaf Books, 1987, str. 194.

Erik P. Hoffmann

GORBATCHOV'S IDEOLOGY OF ACCELERATED MODERNIZATION

Summary

The main points of Gorbachov's ideology of modernization: scientific and technological revolution, perestroika, glasnost, democratization, social justice, self-management, socialist market, interdependence, are to a large extent a continuation of ideas initiated during Breznev's era. Gorbachov has moved the accent from technocratic rationalization to social values and democratization. It is early to evaluate the results so far achieved along the project of democratizing and modernizing Soviet society, but its all-embracing dimensions and its ambitiousness are evident already. The aims of Gorbachov's ideology and politics are meeting resistance which the leadership must counter not only with ideological re-definitions and by suppressing old political procedure in the doctrinal sphere but also with concrete results of an economic nature, a changed political culture, and the creation of a new image of the Soviet Union in the world that will not endanger its military security and power.